

УДК 342.9:342.5

DOI <https://doi.org/10.32782/klj-2023-3.08>

ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКТОР КОРУПЦІЙНИХ ПРОЯВІВ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ ТА ТЕОРЕТИЧНИЙ ПІДХОДИ

Чернишова Валерія Юріївна,

доктор філософії в галузі права,

викладач кафедри загальноюридичних дисциплін юридичного факультету

Приватного вищого навчального закладу

«Фінансово-правовий коледж»

ORCID ID: 0000-0002-6974-1021

Дане дослідження присвячене з'ясуванню особливостей впливу економіки на рівень корупції у країні та, зокрема, у сфері функціонування публічної служби. У роботі охарактеризовано міжнародний підхід до акцентуалізації економіки як одного з вирішальних факторів впливу на рівень корупції, наведено підтвердження визнання національним законодавством аналогічної позиції. Автором було наведено актуальну інформацію щодо індексу сприйняття корупції в Україні та рівнем розвитку економіки нашої держави (на основі одного з показників) та зроблено висновок про їх прямопропорційну залежність.

Економічний фактор у вимірі корупції пропонується розглядати також як особисту зацікавленість публічного службовця в отриманні неправомірної вигоди, так як недостатній рівень матеріального забезпечення даних осіб є основною причиною проявів корупції в публічному секторі. Окрему увагу приділено науковим економічним підходам до розуміння сутності корупції та з'ясовано, що корупцію можна розглядати як прояв економічної поведінки за умов надмірного втручання держави в функціонування ринку та недосконалого та неефективного державного управління. Таким чином, зроблено проміжний висновок про тісний зв'язок економічного фактору корупції (як наслідку) та системи функціонування публічної служби (як причини). Окрему увагу приділено ринково-центристському підходу до розуміння корупції.

Зроблено висновок про безпосередній та стійкий зв'язок економічного потенціалу країни та корупції, а також про взаємозв'язок рівня задоволеності життям населення, прозорості функціонування публічної служби, результативності та ефективності управлінських рішень і гарантій контролю за їх виконанням та очікуваного рівня корупції. Відзначено позитивні тенденції у сфері вітчизняного нормативно-правового регулювання корупційної складової та ефективність поточного правозастосування.

Ключові слова: корупція, корупційні правопорушення, публічна служба, публічний службовець, економічний фактор корупції.

Chernyshova Valeriia. The economic factor of corruption manifestations: legal regulatory and theoretical approaches

This study is devoted to finding out the specifics of the economy's influence on the level of corruption in the country and in the field of public service functioning. The work characterizes the international approach to the accentuation of the economy as one of the decisive factors influencing the level of corruption and provides confirmation of the recognition of a similar position by national legislation. The author provided relevant information on the index of perception of corruption in Ukraine and the level of development of our state's economy (based on one of the indicators) and concluded that they are directly proportional.

The economic factor in the dimension of corruption is proposed to be considered also as a public official's personal interest in obtaining an illegal benefit, since the insufficient level of financial support of these persons is the main reason for manifestations of corruption in the public sector. Special attention is paid to scientific economic approaches to understanding the essence of corruption and it is found that corruption can be considered as a manifestation of economic behavior under the conditions of excessive state intervention in the functioning of the market and imperfect

and ineffective state management. Thus, an intermediate conclusion was made about the close connection between the economic factor of corruption (as a consequence) and the public service functioning system (as a cause). Particular attention is paid to the market-centric approach to understanding corruption.

A conclusion was made about the direct and stable connection between the economic potential of the country and corruption, as well as about the relationship between the level of satisfaction with life of the population, the transparency of the functioning of the public service, the effectiveness and efficiency of management decisions and guarantees of control over their implementation, and the expected level of corruption. Positive trends in the field of domestic regulatory and legal regulation of the corruption component and the effectiveness of current law enforcement were noted.

Key words: corruption, corruption offences, public service, public servant, the economic factor of corruption.

Постановка проблеми та актуальність обраної тематики. Економічна стабільність та економічна безпека є тими критеріями, які не лише впливають на внутрішній добробут населення, а й гарантують зовнішню стабільність країни у процесі утвердження нею власних позицій на міжнародній арені. В свою чергу правова система будь-якої країни формується під впливом низки факторів, в тому числі і економічного: добробут країни, рівень задоволеності від життя громадян, рівень функціонування суб'єктів публічної служби – не є абсолютно окремо існуючими явищами.

Дане дослідження пропонується присвятити економічним передумовам виникнення корупції, аналізу теоретичних та наукових підходів до розуміння сутності корупції в економічному вимірі, зокрема і в системі функціонування суб'єктів публічної служби, як фактору, що безпосередньо впливає на рівень корупції в цілому та на ціннісний компонент проходження суб'єктами публічної влади публічної служби. Потреба в превенції корупційних проявів, в тому числі і в системі діяльності публічних адміністрацій, лише додатково підкреслює актуальність обраної тематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на постійну потребу у дослідженні причин, наслідків та специфіки корупційних проявів, а також до корупційних правопорушень суб'єктів публічної служби, з'ясування особливостей проявів корупції в публічному сек-

торі було і залишається предметом досліджень таких вчених, як В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, А. І. Берлач, М. Ю. Віхляєв, В. М. Гаращук, В. Л. Грохольський, С. Дубенко, Н. В. Коваленко, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, М. В. Корнієнко, Г. В. Кохан, О. В. Кузьменко, Є. В. Курінний, Т. О. Коломоєць, Ю. О. Легеза, П. С. Лютіков, С. В. П'ясецька-Устич, О. П. Рябченко, С. Серьогін, М. І. Хавронюк, І. В. Шевчук, Н. Янюк та інших. Неодноразово дотична тематика була предметом досліджень в роботах авторки.

Проте, визначення економічних передумов прогресії корупції у державі та зв'язку даного негативного явища і діяльності суб'єктів публічної служби, вплив економічної складової на динаміку розвитку суспільних відносин потребує додаткового науково-практичного розкриття.

Метою статті є дослідження теоретичних та нормативних аспектів у контексті впливу економічних умов функціонування держави та суспільства на рівень прояву корупції, зокрема і в діяльності суб'єктів публічної служби.

Науковою новизною публікації є з'ясування обставин економічного характеру та визначення економічних передумов зміни корупційних ризиків у державі та суспільстві та в контексті публічної влади.

Методи дослідження. В основу методології дослідження покладено використання сукупності методів наукового пізнання, серед яких варто виокремити як спеціальною юридичні (порівняльно-пра-

вовий, статистичний, формально-юридичний) так і загальноюридичні (узагальнення, системного аналізу, дедукції). Комплексне використання такого методологічного інструментарію дозволить досягнути поставленої у роботі мети.

Виклад основного матеріалу. Конвенція ООН проти корупції визнає економічний фактор як один із суттєвих, передбачаючи у положеннях, що корупція вже не є локальною проблемою, а перетворилася на транснаціональне явище, яке впливає на суспільства й економіки всіх країн, що зумовлює винятково важливе значення міжнародного співробітництва в галузі запобігання корупції та контролю за нею, а незаконне придбання особистого майна може завдати серйозної шкоди інститутам демократії, національним економікам та принципу верховенства права [1].

За даними міжнародної неурядової організації Transparency International у 2022 році показник індексу сприйняття корупції в Україні піднявся на 1 бал і становить на сьогодні 33, що на 8 балів більше за показник 2013 року [2].

Більше того, за результатами дослідження World Economic Forum Executive Opinion Survey 2021 Україна отримала додаткових 9 балів. Саме дослідження проводилося у квітні – жовтні 2021 року й охопило думки 12 550 керівників бізнесу в 124 країнах, а респондентами виступили підприємці щодо поширеності хабарів у країні [3].

Такий стрімкий в сучасних нестабільних та надважких і небезпечних умовах ріст даних показників свідчить про неабиякі позитивні зрушення у контексті сприйняття корупції та реагування на неї. На останньому аспекті особливо наголошує міжнародна спільнота: проведення судової реформи, налагодження роботи антикорупційних органів та організація відкритих та незалежних конкурсів на зайняття в таких органах вакантних посад, обов'язкове декларування доходів публічних службовців, жорсткий фінансовий моніторинг за діяльністю представників влади усіх рівнів тощо.

Варто також відзначити прогресивне зростання ВВП з 2013 в розрізі кінцевого споживання за той самий період, який брався при дослідженні індексу корупції [4].

З наявного на сьогодні офіційного законодавчого визначення корупції стає очевидно, що економічний фактор у формуванні даної дефініції (вторинного) та і самого явища (первинного) відіграє неабияку роль.

Положення пункту 6 частини 1 статті 1 Закону України «Про запобігання корупції» передбачає, що корупція – це використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей. Окремо надається визначення неправомірній вигоді. Так, відповідно до положень пункту 7 частини 1 статті 1 вищезазначеного закону – це грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав [5].

Тобто, задоволення власних матеріальних та нематеріальних потреб уповноваженими суб'єктами є елементом корупційних правопорушень. В даному випадку доречним буде з'ясувати, які економічні передумови цьому сприяли та чому так відбувається в об'єктивній дійсності.

В даному випадку неможливо залишити без уваги вже усталену традицію визначати основною причиною корупції низький рівень матеріально-технічного забезпечення державних службовців. Наприклад,

на думку С. Роуз-Акерман, з огляду на те, що державні службовці мало заохочені рівнем офіційної заробітної плати, хабарі впливають на них як стимуляційні бонуси [6, с. 148], як зазначає і В. Щегорцова, вказуючи, що низька заробітна плата спонукає державних службовців до корупційних діянь [7, с. 443].

На користь даної позиції, можна навести гіпотезу, що на рівень прогресуючої корупції впливають і високі доходи незначної групи осіб (публічних службовців) у тісному зв'язку із зростаючою бідністю населення країни, що провокує незаконну поведінку та сприяє неправильному формуванню уявлення про високі стандарти публічної служби.

З даними твердженнями не можна погодитися повністю, як і абсолютно їх заперечити. Останні реформи в Україні, значне підвищення рівня заробітної плати, наприклад, суддів Верховного Суду, з одного боку сприяло запобіганню вчиненню корупційних правопорушень, але з іншого – корупція на місцевому рівні продовжує діяти, не зважаючи на зміни в матеріально-технічному забезпеченні. Тому, на думку авторки, рівень матеріально-технічного забезпечення, як економічний фактор, вартий окремої уваги, але не є абсолютно визначним.

В середині ХХ століття популярності набув економічний або ринково-центристський підхід до розуміння корупції, як тіньового політико-економічного ринку зі своїми чіткими правилами й нормами поведінки, що обумовлюють можливості отримання економічних винагород та соціальних очікувань, чим очевидно корупція є і на сьогодні.

Прихильники даної концепції пов'язували корупційні відносини з надмірним державним регулюванням економічних процесів, в ході якого законні нормативно-правові трансакційні витрати людини на досягнення бажаного результату стають значно менш вигідними, ніж трансакційні витрати у вигляді корупційних платежів.

За такого підходу корупцію слід розглядати як різновид економічної поведінки,

яка має на меті максимізацію корисності за допомогою вилучення непродуктивного доходу внаслідок маніпуляції ресурсами, що знаходяться в розпорядженні посадових осіб органів публічної влади відповідно до їх посадових повноважень [8, с. 14].

Яскравою представницею такого економічного (ринково-центристського) підходу є дослідниця С.Роуз-Екерман. Корупція, на її погляд, пов'язана з двома такими факторами:

- надмірним державним втручанням в економіку;
- неспроможністю державного апарату до ефективного управління.

Яскраві приклади неякісного адміністрування можна знайти майже у всіх сферах економіки і, що дуже прикро, часто це є наслідком певної корупційної схеми, за що державами передбачається юридична відповідальність.

У зв'язку з цим вектор поглядів на корупцію може кардинально змінитися: корупція може набути функціонального значення, так як схильна протидіяти безмежній та неефективній бюрократизації та інструментом прискорення в процесах прийняття управлінських рішень, а також присутнім є шанс, що саме корупція може стати поштовхом до ефективного господарювання [6].

В даному випадку важливо не оминати увагою інститут довіри до суб'єктів управління та не «підірвати» авторитет до влади, оскільки надмірна зосередженість на позитивних аспектах корупції, які перелічує вищезазначена авторка, може спричинити хибне уявлення про функціонування держави в цілому та відбудеться процес руйнування постулатів сучасної держави.

Втім, за такого підходу детінізація економіки будь-якої країни залишається під загрозою, хоча сама ж детінізація є одним із дієвих інструментів боротьби з корупцією. Наприклад, за оцінками спеціалістів Ради Європи на пострадянському просторі існують чотири основні сфери кримінальної активності, які дають можливість отримувати нелегальні прибутки: контрабанда, ухилення від сплати подат-

ків, нелегальне маніпулювання процесом приватизації, корупція [9].

Вкрай цікавим, на думку автора статті, видається підхід, за яким корупція розглядається як інвестиція. Так, як зазначає І. Бачинська, «інвестуючи» кошти в одержання посади, чиновник стає приреченим на корупцію, оскільки, згідно з основними постулатами економічної теорії, будь-який інвестор має відшкодовувати витрати, яких зазнав, та отримати максимальний прибуток [10, с. 379].

Не менш вартим уваги є підхід О. Стогової, відповідно до якого корупція фактично є неформальним інституційним середовищем економічних, адміністративних і інформаційних ресурсів, у якому владні еліти взаємодіють між собою та іншими структурами суспільства [11, с. 169].

Так, в першому випадку корупція може виступати у ролі самого економічного фактору, інструменту, проте незаконного та такого, який не оподатковується, але й ніколи не закінчиться. Такий підхід вартий того, щоб його враховувати при дослідженні корупційних явищ.

Ще одним цікавим підходом є ревізійністський підхід, запропонований Хантінгтоном, який зазначає, що корупція вища там, де вищі темпи соціально-економічної модернізації. Її основною задачею виступає збалансування низки дестабілізуючих факторів та чинників, які виникають на фоні стрімких змін [12], а К. Лейес та Н. Лефф уточнюють, що в транзитивних забюрократизованих державах хабарі можуть допомагати здолати надмірні бар'єри, встановлені неефективною бюрократією [13, с. 9].

Виходячи з цього визначення, можна зробити висновок, що корупція продовжуватиме своє існування навіть при наявності умов стрімкого розвитку суспільства, оскільки можна припустити, що поява нових форм відносин у суспільстві та державі провокуватимуть виникнення нових форм корупції або ж поширення чи ріст її на нові рівні.

При аналізі запропонованої тематики важливо враховувати той факт, що

на діяльність суб'єктів публічної служби впливають і інші учасники суспільних відносин, особливо бізнес-структур.

Так, С. П'ясецька-Устич зазначає, що корупція як системне та комплексне явище може гарантувати бізнес-структурам отримання державного або муніципального замовлення, забезпечуючи стабільне джерело фінансування підприємницької діяльності (виграний тендер, участь в реалізації певної програми або інвестиційного проекту). Корупція дає можливість навмисно створювати перешкоди для бізнесу, штучно обмежуючи його пропозицію та отримуючи при цьому значну вигоду. Така ситуація в економічній теорії визначається як формування монопольного прибутку, або монопольної ренти [14, с. 22].

Наведену вище думку можна розвинути та додатково прослідкувати, надавши приклад розміру заборгованості із виплати заробітної плати на підприємствах, підпорядкованих центральним органам виконавчої влади: так, станом на 31.05.2021 року, заборгованість із виплати заробітної плати на таких підприємствах склала колосальні 1,55 млрд гривень [15].

В даному випадку варто зазначити, що потенційно має місце прямий зв'язок між діяльністю даних підприємств, які є замовниками у процедурах закупівель, та корупційними ризиками їх діяльності, а наявність факту невчасної виплати заробітної плати лише виступатиме додатковим стимулюючим фактором для вчинення корупційних діянь. Таким чином дослідження внутрішніх особливостей функціонування і взаємозалежних суб'єктів відносин з публічної службою дає підстави зробити висновки про тінізацію діяльності окремих структур та значний прояв корупції.

Висновки. Отже, вплив економічного добробуту на рівень корупції у державі є безпосереднім та сталим. Враховуючи сучасні умови розвитку вітчизняного законодавства можна відзначити позитивні тенденції до мінімізації корупційних проявів, проте, одного законодавчого (нормативного) визначення замало, для повно-

цінної реалізації поставлених державою завдань необхідно передбачити чіткий прозорий та карний механізм.

Економічні передумови розвитку корупції у сфері функціонування публічної служби зводяться до застарілого, але досі актуального недостатнього матеріально-технічного забезпечення, відсутності впевненості у стабільності майбутнього призначених на державну службу осіб за умови наявності більш загальних корупційних проявів, таких як непотизм, фаворитизм, кумівство, блат та інші.

Що стосується розвитку економічного потенціалу країни та його зв'язку із коруп-

цією, то можна зробити висновок, що від рівня задоволеності життям населення, прозорості функціонування публічної служби, результативності та ефективності управлінських рішень, а також гарантій контролю за їх виконанням на пряму залежить очікуваний рівень корупції, про що свідчить показник індексу корупції в Україні за останнє десятиліття.

Окремо слід зазначити, що не зважаючи на очевидність ринково-центристського підходу до розуміння корупції, не варто виправдовувати корупцію, а зважати на ті негативні наслідки, які вона несе в дійсності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конвенція ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#top (дата звернення: 12.04.2023).
2. Індекс сприйняття корупції 2022. Transparency International Ukraine. Веб-сайт Transparency International Ukraine. URL: <https://ti-ukraine.org/research/index-spryjnyattya-koruptsiyi-2022/> (дата звернення: 12.04.2023).
3. Global Risk Report 2022. Appendix B: Executive Opinion Survey: National Risk Perceptions. World Economic Forum web-site. URL: <https://www.weforum.org/reports/global-risks-report-2022/in-full/appendix-b-executive-opinion-survey-national-risk-perceptions/> (дата звернення: 12.04.2023).
4. ВВП України за роками (в розрізі кінцевого споживання). Веб-сайт Незалежної асоціації банків України. www.nabu.ua. URL: <https://nabu.ua/ua/vvp-2.html> (дата звернення: 09.04.2023).
5. Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 22.04.2023).
6. Роуз-Аккерман С. Корупція та урядування: причини, наслідки та зміни / пер. С. Кокістюк, Р. Ткачук. Київ : К.І.С., 2004. 296 с.
7. Щегорцова В. М. Мотивація як засіб подолання корупції в органах державного управління України. *Ефективність державного управління*. 2008. Вип. 14/15. С. 441–450.
8. Rose-Ackerman S. Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform / Susan Rose-Ackerman, Bonnie J. Palifka. Cambridge: Cambridge University Press. 2016. 616 p.
9. Черниш О. М. Тіньова економіка: особливості та шляхи легалізації. *Ефективна економіка*. 2009. No 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=68> (дата звернення: 17.04.2023).
10. Бачинська І. С. Детермінанти корупції в Україні, або чому державні службовці залучені до корупційного процесу. *Ефективність державного управління*. 2012. Вип. 32. С. 377–382.
11. Стогова О. В. Люстрація як передумова ефективно боротьби з корупцією. *Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки*. 2016. Вип. 1(13). С. 167–178.
12. Huntington S. Modernization and Corruption. *Political Order in Changing Societies*. New Haven, Conn: Yale University Press, 1968. 488 p.
13. Leyes C. What is the Problem About Corruption? / C. Leyes // *Journal of Modern African Studies*. 1965. Vol. 3. No 2. P. 215–230.
14. П'ясецька-Устич С. В. Феномен корупції в Україні (політико-економічний аналіз). *Глобальні та національні проблеми економіки*. Випуск 14. 2016. С. 20–25.

15. Інформація про реформи ринку праці. Веб-сайт Міністерства економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=596eb7ae-1738-4939-8e80-ae3b4f57ddec&title=InformatsiiaProReformuRinkuPratsi> (дата звернення: 22.04.2023).

REFERENCES:

1. Konventsiiia OON proty koruptsii vid 31 zhovtnia 2003 roku [United Nations Convention against Corruption of October 31, 2003]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#top [in Ukrainian].
2. Indeks spryiniattia koruptsii 2022 [Corruption index 2022]. Transparency International Ukraine. Veb-sait Transparency International Ukraine [Website Transparency International Ukraine]. Retrieved from: <https://ti-ukraine.org/research/index-sprynyattya-koruptsiyi-2022/> [in Ukrainian].
3. Global Risk Report 2022. Appendix B: Executive Opinion Survey: National Risk Perceptions. World Economic Forum website. Retrieved from: <https://www.weforum.org/reports/global-risks-report-2022/in-full/appendix-b-executive-opinion-survey-national-risk-perceptions/> [in English].
4. VVP Ukrainy za rokamy (v rozrizi kintsevoho spozhyvannia) [GDP of Ukraine by year (in terms of final consumption)]. Veb-sait Nezaleznoi asotsiatsii bankiv Ukrainy [Website of the Independent Association of Banks of Ukraine] www.nabu.ua. Retrieved from: <https://nabu.ua/ua/vvp-2.html> [in Ukrainian].
5. Law of Ukraine "On Prevention of Corruption" dated 14.10.2014 No. 1700-VII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> [in Ukrainian].
6. Rouz-Akkerman S. (2004). Koruptsiia ta uriaduvannia: prychny, naslidky ta zminy [Corruption and governance: causes, consequences and changes] / per. S. Kokiziuk, R. Tkachuk. Kyiv : K.I.S. 296 p. [in Ukrainian].
7. Shchhortsova V. M. (2008). Motyvatsiia yak zasib podolannia koruptsii v orhanakh derzhavnoho upravlinnia Ukrainy [Motivation as a means of overcoming corruption in the state administration bodies of Ukraine]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia – Efficiency of public administration*. Vyp. 14/15. P. 441–450. [in Ukrainian].
8. Rose-Ackerman S. (2016). Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform / Susan Rose-Ackerman, Bonnie J. Palifka. Cambridge: Cambridge University Press. 616 p. [in English].
9. Chernysh O. M. (2009). Tinova ekonomika: osoblyvosti ta shliakhy lehalizatsii [Shadow economy: features and ways of legalization]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*. No 3. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=68> [in Ukrainian].
10. Bachynska I. S. (2012). Determinanty koruptsii v Ukraini, abo chomu derzhavni sluzhbovtsi zalucheni do koruptsiinoho protsesu [Determinants of corruption in Ukraine, or why civil servants are involved in the corruption process]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia – Efficiency of public administration*. Vyp. 32. P.377–382. [in Ukrainian].
11. Stohova O. V. (2016). Liustratsiia yak peredumova efektyvno borotby z koruptsiieiu [Lustration as a prerequisite for effective fight against corruption]. *Suchasne suspilstvo: politychni nauky, sotsiologichni nauky, kulturolohichni nauky – Modern society: political sciences, sociological sciences, cultural sciences*. Vyp. 1(13). P. 167–178. [in Ukrainian].
12. Huntington S. Modernization and Corruption. Political Order in Changing Societies. New Haven, Conn: Yale University Press, 1968. 488 p. [in English].
13. Leyes C. What is the Problem About Corruption? / C. Leyes // Journal of Modern African Studies. 1965. Vol. 3. No 2. P. 215–230. [in English].
14. Piasetska-Ustych S. V. (2016). Fenomen koruptsii v Ukraini (polityko-ekonomichniy analiz) [The phenomenon of corruption in Ukraine (political and economic analysis)]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky – Global and national economic problems*. Vypusk 14. 2016. P. 20–25. [in Ukrainian].
15. Information on labor market reforms. Web-site of Ministry of Economy of Ukraine. Retrieved from: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=596eb7ae-1738-4939-8e80-ae3b4f57ddec&title=InformatsiiaProReformuRinkuPratsi> [in Ukrainian].